

**QUBA-XAÇMAZ BÖLGƏSİNDƏ DAĞ-ÇƏMƏN TORPAQLARININ
EROZİYA TƏHLÜKƏLİLİYİNİN TƏYİN EDİLMƏSİ****R.T.TAHİROV*****Bakı Dövlət Universiteti***

Məqalədə Quba-Xaçmaz bölgəsində dağ-çəmən torpaqlarının eroziya təhlükəliliyini təyin etmək üçün morfoloji göstəricilərin və eroziya təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi şkalaları verilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə torpaq və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması üçün ulu öndərimiz möhtərəm Heydər Əliyev cənablarının «Torpaqdan və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunmasına və onların mühafizəsinə dair Dövlət Proqramının hazırlanması» haqqında 489 sayılı, 8 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsində əsas istehsal vasitəsi olan torpaq fondundan düzgün və səmərəli istifadə olunması, onun münbitliyinin artırılması, ən başlıcası isə torpağın su və külək eroziyasından qorunması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2008-ci ilin may ayında hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyi və yem istehsalını kökündən yaxşılaşdırmaq, ictimai heyvandarlığın yemə tələbatını ödəmək təxirə salınmaz vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Respublika torpaqlarının eroziyadan mühafizəsi və səmərəli istifadə olunması əsasında bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun problemlərini həll edə biləcək səviyyədə tədqiqatların aparılmasına ehtiyac duyulur. Bununla əlaqədar olaraq tədqiqat işlərində eroziya prosesinin əmələ gəlməsi yollarının öyrənilməsi, iri miqyaslı torpaq-eroziya tədqiqatlarının aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Torpaq eroziyası ilə mübarizə eroziyaya uğramış torpaqların münbitliyini bərpa etmək, müasir və gələcək nəsil üçün bol məhsulun əsasını təşkil edir.

Ətraf mühitə antropogen-texnogen təsir günü-gündən gücləndiyini nəzərə alaraq bəşəriyyət özünün gələcək taleyi haqqında düşünməyə başlamış və bu bütün ölkələrin əsas probleminə çevrilmişdir. Bu aspektdə tədqiqat işlərinin aparılması və torpaq, su, bitki komponentləri sisteminin düzgün tətbiqi, təbii ehtiyatlardan nəzarətsiz istifadə edilməsinin qarşısını almağa imkan verəcəkdir.

Quba-Xaçmaz ərazisinin sıx yarpaq-qobu şəbəkəsinə parçalanması, məhəlli eroziya bazislərinin dərin olması, yamac torpaqlarının böyük sahə əhatə etməsi və s. Quba-Xaçmaz ərazisində eroziyanın inkişafı və yayılmasına ciddi təhlükə yaradır.

Quba-Xaçmaz bölgəsi dağlıq ərazilərinin torpaqlarının təbii və an-

tropogen amillərin qarşılıqlı təsiri altında eroziya uğraması və ərazinin eroziya təhlükəliyi dərəcəsinin müəyyən edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu bir sıra iqlim amillərindən asılı olub, onların birlikdə fəaliyyəti nəticəsində səthi axımın və yuyulmanın intensivliyinin formalaşmasını müəyyən edir.

Cədvəl 1

Eroziya fəaliyyətinin gərginliyə görə relyefin morfoloji göstəricilərin qiymətləndirilmə şkalası

Ümumi Sahə Min.ha.%	Gərginlik	Relyefin morfoloji göstəriciləri		
		Yarğan-qobu şəbəkəsinin parçalanması Km.-km ²	Məhəlli eroziya bazislərinin dərinliyi metr	Meyliklərin sahəsi %-lə ümumi sahədən 3 ⁰ -dən çox
183,2/22,7	Təhlükəsiz	<0,1	<50	<10
83,5/10,4	Çox zəif	0,1-0,3	50-150	10-20
108,5/13,4	Zəif	0,3-0,5	150-300	20-30
125,8/15,6	Orta	0,5-2,0	300-500	30-50
148,3/18,4	Şiddətli	2,0-4,0	500-700	50-75
156,7/19,5	Çox şiddətli	>4,0	>750	>75
804,7/100				

Ümumiyyətlə, Respublikanın dağlıq ərazilərində, eləcə də Quba-Xaçmaz bölgəsində torpaq eroziyası, əsasən leysan yağışları nəticəsində baş verir. Aparılan stasionar tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, səthi axımın və yuyulmanın baş verməsi müəyyən qanunauyğunluğa malikdir.

Cədvəl 2

Dağ-çəmən torpaqlarının eroziya təhlükəliliyinin təyin qiymətlər şkalası

Torpaqların potensial eroziya təhlükəliyi dərəcəsi	Ümumi sahə	Çim qatının dağılması %	Torpaq qatının qalınlığı sm.	Yamacın meyilliyi dərəcəsi ilə	Bitkilərlə proyektiv örtüyü %-lə	Yarğan-Qobu şəbəkəsinə parçalanma dərəcəsi km/km ²	Yarğan-qobu şəbəkəsinin parçalanma dərəcəsi	Müasir yuyulma (torpaq) t/ha
Potensial təhlükəsiz	5,7	3,7	Dağılmayıb	<5	>90	>50	Yox	Yox
Çox zəif	8,8	5,8	<5	5-8	75-90	40-50	<0,5	<10
Zəif	20,5	13,4	5-10	8-12	60-75	30-40	0,5-1,0	10,25
Orta	23,8	15,6	10-25	12-20	45-60	20-30	1,0-2,0	25-50
Şiddətli	42,4	27,7	25-50	20-30	30-45	10-20	2,0-4,0	50-100
Çox şiddətli	51,8	33,8	>50	>30	<30	<10	>4,0	>100
Ümumi sahə	153,0	100						

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən alp və subalp zonası çimli dağ-

çəmən və bozqır dağ-çəmən torpaqları üçün təbii və antropogen amillərdən asılı olaraq, eroziya prosesinin potensial təhlükəliliyini nəzərə almaqla altı torpaq kateqoriyası ayırmışdır (cədvəl 2):

- potensial təhlükəsiz torpaqlar. Bu kateqoriyaya meyliyi 5° -dən az olan yamaclarda səthi axımı olmayan və eroziyaya uğramamış, qalın (>50 sm), bitkilərlə proyektiv örtüyü 90% -dən artıq olan, yarpaqlarla, demək olar ki, parçalanmamış torpaqlar aiddir;

- çox zəif potensial eroziya təhlükəli torpaqlar. Bu kateqoriyaya meyliyi 8° -dən çox olmayan yamaclarda torpaq qatının qalınlığı $40-50$ sm bitkilərlə proyektiv örtüyü $75-90\%$ təşkil edən, yarpaqlarla $0,5$ km/km^2 -ə qədər parçalanmış və il ərzində yuyulan torpağın miqdarı 10 t/ha-dan çox olmayan torpaqlar aiddir;

- zəif potensial təhlükəli torpaqlar. Meyliyi 12° -dən çox olmayan yamaclarda torpaq qatın qalınlığı $30-40$ sm, bitkilərlə proyektiv örtüyü $60-75\%$ təşkil edən, yarpaqlarla $0,5-1,0$ km/km^2 -ə qədər parçalanmış və il ərzində yuyulan torpağın miqdarı $10-25$ t/ha ərazilər daxildir;

- orta potensial təhlükəli torpaqlar. Meyliyi $12-20^{\circ}$ olan yamaclarda torpaq qatının qalınlığı $20-30$ sm, proyektiv örtüyü $45-60\%$, müasir yarpaqlarla $1,2-2,0$ km/km^2 , parçalanmış və yuyulmanın miqdarı il ərzində $25-50$ t/ha təşkil edən ərazilər daxildir;

- şiddətli potensial eroziya təhlükəli ərazilər. Meyliyi $20-30^{\circ}$ olan yamaclarda, torpaq qatının qalınlığı $10-20$ sm, proyektiv örtüyü $30-45\%$ müasir yamaclarda $2,0-4,0$ km/km^2 parçalanmış və yuyulmanın miqdarı $50-100$ t/ha arasında tərəddüd edən şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlar aiddir;

- çox şiddətli potensial eroziya təhlükəli sahələr. Bura sahələrin meyliyi $>30^{\circ}$ -ə, torpaq qatı (<10 sm) çox yuxa, proyektiv örtüyü 230% , yarpaqlarla parçalanma dərəcəsi $>4,0$ km/km^2 , yuyulmanın miqdarı >100 t/ha olan, çox şiddətli dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlar aiddir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Quba-Xaçmaz bölgəsinin torpaqlarının $96,3\%$ -i müxtəlif dərəcədə eroziya təhlükəli, ümumi ərazinin $61,5\%$ -i isə şiddətli və çox şiddətli eroziya təhlükəlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев Г.А. Лесные и лесостепные почвы северо-восточной части Большого Кавказа. Изв. АН Азерб. ССР, Баку: 1964, с.24.
2. Алиев Г.А. Коричневые лесные почвы восточной части Большого Кавказа. Почвоведение, 1962, № 5, с.97.
3. Алиев Г.А. Коричневые лесные почвы. Изд-во АН Азерб. ССР. 1965, с.15.
4. Богатырев К.П.-К вопросу о лесообразовании под влиянием поверхностных и внутрипочвенных стоков во влажных субтропиках. Почвоведение, 1954, №12, с.186.
5. Гасанов Б.И. Генезис лугово-коричневых почв Азербайджана. Почвоведение, 1966, № 4, с.235.
6. Герасимов И.П. О типах почв горных стран и вертикальной почвенной зональности. Почвоведение, 1948, № 9, с.134.
7. Герасимов И.П. Современный докучаевский подход к классификации почв и его применение на почвенных картах СССР и мира. Почвоведение, 1964, № 6, с.173.
8. Tahirov R.T. Quba-Xaçmaz bölgəsində torpaq eroziyasının yayılması və inkişafı. Ekstremal təbii-dağıcı hadisələr və onların yaratdığı ekocoğrafi problemlər, XIII cild, Bakı: 2008, s.374-376.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭРОЗИОННОЙ ОПАСНОСТИ ГОРНО–ЛУГОВЫХ ПОЧВ
ГУБА-ХАЧМАЗСКОГО РЕГИОНА**

Р.Т.ТАГИРОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается шкала оценок морфологических показателей рельефа эрозионных процессов и шкала оценок для определения эрозионной опасности горно-луговых почв в период рыночной экономики.

**DEFINITION OF EROSION DANGERS OF MOUNTAIN – MEADOW SOIL IN
GUBA-KHACHMAZ REGION**

R.T.TAHIROV

SUMMARY

The article analyses the scale estimation of morphological factors of the relief of erosion processes and the determination of erosion dangers of mountain – meadow soil in the period of market economy.